

K ASPEKTOM TVORIVOSTI VO VEDECKOM POZNANÍ

DIETER WITTICH a kol.: Erkenntnistheoretische Aspekte des Schöpfungstums in der Wissenschaft. VEB Deutscher Verlag der Wissenschaften Berlin, 1981, 117 s.

Otázky okolo tvorivosti sa v ostatnom čase dostali do popredia nášho záujmu a to nielen ako problém gnozeologický, ale predovšetkým praktický, z hľadiska naliehavých spoločenských potrieb. Komplexný charakter danej problematiky poukazuje okrem iného aj na úlohu vypracovať filozoficko-metodologické východiská, ktoré by umožnili pravdivo a efektívne obsiahnuť úroveň tvorivého v širokom poli ľudských aktivít. Z nich dva okruhy naliehajú na hlbšie zaoberanie sa podstatou a povahami tvorivosti. Je to proces vedecko-technickej revolúcie, ktorý vyžaduje intenzifikovať výrobné postupy na základe racionality a ďalej, v širšom zmysle tendencia marxisticko-leninskej vedy, ideológie a jej zodpovedajúcej reality odhaľovať bytostné tvorivé sily človeka, triedy, pracujúcich más ako tvorcu dejín.

Takúto nie jednoduchú úlohu si zadali autori Dieter Wittich, Klaus Gößler, Alfred Kosing a Helmut Seidel, zamerajúc svoju pozornosť na špecifické problémy tvorivosti vo vedeckom poznaní. Recenzovaná kniha je spoločným výsledkom ich výskumu.

Kategoriálne — metodologickú základňu tu poskytuje leninská teória odrazu, kategória vzájomného pôsobenia a subjekt-objektová dialektika. Tvorivosť, ak odhliadneme od skutočností, že samotná príroda je procesom sebavytvárania, je uvedomelá činnosť človeka, spôsob jeho svojbytnosti, jeho činnosť v zmysle sebazdokonaľovania a zdokonaľovania prostredia v súlade s potrebami a cieľmi. Tvorivosť

sa vzťahuje na ľudskú činnosť vôbec a realizuje sa podstatným spôsobom v materiálnej výrobe a v premenách spoločenských vzťahov. Vedecká tvorivosť je potom vlastnosťou vedecky poznávacej činnosti a špecifickou súčasťou všeobecnej spoločenskej tvorivosti. „Je to schopnosť systematickou, metodickou formou získavať nové poznatky a postupy, alebo tieto novým spôsobom predkladať a nastoľovať. Vedecká tvorivosť je vývoj nových poznávacích možností spoločnosti, jej kolektívov a jednotlivcov ako aj vývoj možností k zmene skutočnosti. (s. 10) Vedecká tvorivosť je vlastnosťou ideálneho osvojenia si sveta, je uvedomelou činnosťou, ktorá je dialekticky spätá s netvorivým.

Najdôležitejšie stránky takto načrtnutej koncepcie tvorivosti autori rozpracovali v troch tematických okruhoch. Prvý z nich analyzuje *dialektiku tvorivého a schematického v procese vedeckého poznania*.

Tvorivé ako stránka konkrétneho-historického činu, ako moment tvorivosti, to znamená súhrnu tvorivých stránok, sa vyvíja v dialektickom protirečení s netvorivým — schematickým. Schematické sú tie stránky našej činnosti, ktoré sú známe, pevne osvojené a reprodukčné v postupoch a metódach. Produkcia je zameraná na nové, zatiaľ čo reprodukcia na známe, opakujúce sa. Dialektika tvorivého a schematického v subjekt-objektovom vzťahu je súčasťou celkového spoločenského poznávacieho procesu. Jej interpretáciu plne umožňujú dialektické kategórie a zákony, najmä

však zákon negácie-negácie a učenie o prerušovanom charaktere vývinového procesu. Je zrejmé, zdôrazňujú autori, že schematické, reprodukčné procesy v úsilí o tvorivosť — a to nielen vo vede — sú dôležitejšie, než by sa mohlo na prvý pohľad zdať. Bez nich by myslenie bolo sotva možné. Presvedčenie o tejto skutočnosti je veľmi potrebné a žiaduce najmä tam, kde sa vo výchove odborníkov presadzujú snahy o skracovanie potrebnej prípravy rušením práve schematických postupov alebo informácií určitého druhu s odvolaním sa na počítačové systémy a encyklopédie. V prvých rokoch odborného štúdia sa musí prostredníctvom schematickeho, robotníckeho vo vede vypestovať základ, bez ktorého sa schopnosť tvorivosti vôbec nemusí vyskytnúť v danom obore.

V našej literatúre zaoberajúcej sa tvorivosťou nachádzame niektoré nevyhranené postoje voči schematickému a taktiež aj neujasnený rozsah tvorivého. Napríklad v jednej z novších psychologických štúdií čítame: „Dobrý kreatívny bojovník si môže dovoliť značné schematizačné, imitačné, regresívne skoky, neskúsený musí starostlivo hospodáriť s každým kreativizačným prírastkom.“ (1, s. 29); alebo ďalej: „Podľa Skalkovej — Procházkovej...“, a Pidkasiťého“... „je i poznávacía činnosť tvorivá“. (1, s. 53)

Medzi tvorivým a schematickým v oblasti vedeckého poznania existuje vnútorná zákonitá súvislosť, ktorá ako taká sama podlieha poznaniu, nesú so sebou silný svetonázorový aspekt. Buržoázno-filozofické školy odtrhujú jedno od druhého a tvorivosť vysvetľujú ako entelechiu, tzv. voľne sa pohybujúci rozum, vlastnosť elity a pod.

Ako sumarizujú naši autori, tvorivosť vo vede je konkrétne-historická

závislosť procesuálneho charakteru, ktorá sa vzťahuje na konkrétny celok, vzťah, spôsob. Ako taká pretrváva relatívne krátky časový interval, po ktorom ju pohlť úroveň schematicko-reprodukčného. V procese dialektického prekonávania tejto úrovne sa vytvárajú nové podmienky poznania, nové problemové situácie a potreba nového pohľadu z hľadiska, ku ktorému predtým tvorivý poznatok alebo postup prispel. Dialektika schematickeho a tvorivého je vnútorným pohybom procesu poznania. Uskutočňuje sa zásluhou spoločenského charakteru poznávacích činností ako dialektika individuálneho a spoločenského, ako vzájomné pôsobenie medzi subjektom a objektom. Takýmto spôsobom chápeme tvorivosť v závislosti od stupňa vývoja výrobných síl, ktoré sprádnajú stupeň vývoja poznania sveta a zároveň sú aj formou jeho praktického ovládnutia človekom. Autori zdôrazňujú taktiež aj závislosť tvorivosti od charakteru spoločenských výrobných vzťahov, ktoré spoločne rozhodujú o druhoch zmien v záujme neohrozenia svojej dočasnej stability.

Druhá kapitola je venovaná *vývinu poznania a vedeckej tvorivosti*. V nej dostávame hlbší pohľad do svetonázorových a gnozeologických problémov vedeckej tvorivosti. Východiskom je leninská koncepcia odrazu, ktorá zdôrazňuje aktívny charakter procesu poznania a pohyb ako spôsob jeho existencie. Odraz, to je pohyb protirečenia, prípad vzájomného pôsobenia, ktorý je vzťahom najmenej dvoch účastníkov daného procesu: odrážajúcej, snímajúcej štruktúry a tej, ktorá je odrážaná, kopírovaná, pociťovaná. Vzťah originálu ku kópii sa manifestuje výslednými zmenami, ktorými sa jedna kvalita približuje k druhej. Výsledkom procesu je prenos vlastností, vzťahov, stôp a reakcií. Naše poznatky sú práve takýmito i-

deálnymi kópiami. Ich pohyblivosť ako závislosť objektívne dialektická sa prezentuje aj vo vybraných momentoch vedeckej tvorivosti. Sú nimi tvorba ideálnych konštrukcií a modelov, anticipácia, objav, intuícia, cieľ. Dôležitou fázou vedeckej poznávacej činnosti je hľadanie (Suchen), v ktorom aktívny subjekt z mnohých súvislostí oddiferencuje objekt hľadania (Suchobjekt), jeho obsahové stránky a vzťahy, cieľ hľadania, jeho procedúry a priestor. Rovnako i táto fáza je spoločensky podmienená, pretože produkcia poznatkov, ich distribúcia a konzumácia sú procesy analogické materiálnej výrobe, len produkt je iný. (s. 64) Je v nej zachovaná i triednosť. Pre proces hľadania v súvislosti s kvalitou a rozsahom už poznaného určili autori tri dôležité podmienky. Sú to: šírka výskumu a spracovanie problému z rôznych hľadísk; organizovanosť a kvalita predchádzajúcich vedomostí; rozvinutá komunikácia (vedecký život, literatúra a iné). V štádiu hľadania a tvorby hypotéz sa od vedca očakávajú nové nápady, idey. Najcennejším produktom tvorivého poznania vo vede sú vedecké objavy. Spôsob, ako vedec dospeje k objavu, t. j. k úplne novému poznaniu, sa v buržoáznej filozofii vysvetľuje iracionalisticky, napríklad v novopozitívizme tzv. iracionálnym zvyškom. Ťažkosť pri pochopení podstaty objavu spôsobuje najmä prerušovaný charakter prechodu od známeho k neznámemu. V marxistickej literatúre a dodajme, že k nej bude patriť i nami sledovaná štúdia, sa zatiaľ vzťah medzi tvorivosťou a objavom analyzuje iba v obmedzenom rozsahu v rámci dejín vedy a z hľadiska psychológie. (Tu si nechceme klásť za úlohu hodnotiť progresívne úsilie slovenskej metodológie vied v danej oblasti.) Autori upozorňujú, že ešte stále je nedostatočne

spracovaný podiel klasikov marxizmu-leninizmu.

Tretia a záverečná kapitola sa nazýva *Tvorivé poznanie ako uvedomeľá činnosť*. V nej nachádzame analýzu činnosti človeka v subjekt-objektivej rovine a taktiež v rovine vzťahu medzi materiálным i ideálnym. Ľudská činnosť je „sprostredkovaním medzi subjektom a objektom“. (s. 79) Objekt determinuje činnosť subjektu, pričom subjekt je relatívne samostatným východiskom činnosti. Táto totiž nie je vždy bezprostrednou reakciou na prostredie samotné. Zvláštny podiel subjektu v cykle činnosti sa označuje pojmom aktivita, ktorú možno vysvetliť „konštruktívnosťou a subjektívnou závislosťou“ v spôsobe činnosti. (s. 80) V ľudskej činnosti sa predmetujú vedomosti, želania, ciele. Tieto sú spoločensky determinované a spojené s triednymi záujmami. V tvorivej vedeckej činnosti majú významné postavenie ideálne pohnútky, pretože podmieňujú uvedomeľé mobilizovanie všetkých schopností, poznatkov a vnútorných podnetov. Špecifický charakter má tiež cieľová zameranosť vedeckej poznávacej činnosti. Cieľ tu plní funkciu predstihového odrazu-obrazu-modelu potrebnej budúcnosti. Cieľ vo vedeckom poznaní však môže mať aj podobu vágnej schémy!

Áká je úloha motívov v procese tvorivého poznania? Ich rozhodujúcim zdrojom je spoločenská prax a spoločenská deľba práce. (s. 105) Pojem motívu sa v kapitole uplatňuje v zmysle uvedomelej potreby a záujmu; pohnútky k individuálnemu sociálnemu konaniu. Autori si uvedomujú, že plne vysvetliť vedeckú činnosť nemožno len z rámca objektívnych spoločenských podmienok. Je k nej totiž potrebný systém hybných síl, v ktorých subjektívne dispozície vedca nie sú zanedbateľné. Tieto sa formujú od útleho veku a viažu sa k osobnosti

ako ku komplexu racionálnych, vôľových a emocionálnych zložiek.

Záverne úvahy v štúdiu patria zdôrazňovaniu povinnosti vedcov spolupracovať na progresívnych, humanisticky orientovaných programoch spoločnosti, k čomu nabádajú aj najdôležitejšie dokumenty SED.

Autori, opierajúc sa o súčasnú sovietskú literatúru a rovnako o odkaz klasikov, dokázali v zhustenej podobe nastoliť mnohé zaujímavé otázky, o ktorých je potrebné uvažovať.

Elena Madajová

LITERATÚRA

1. HLAUSA, J.: Psychologické problémy výchovy k tvorivosti. Praha 1981.

TVORIVOSŤ A SOCIÁLNE POZNANIE

A. M. KORŠUNOV — S. S. GOLDENTRICHT: Tvorčestvo i socialnoje poznanije. IMU, Moskva 1982, 256 s.

Jedným z najdôležitejších faktorov urýchlenia vedecko-technického a sociálneho pokroku všeobecne je zvyšovanie tvorivej iniciatívy každého človeka, rozvoj tvorivého potenciálu pracujúcich mas. To je jeden z dôvodov, prečo v posledných rokoch tak intenzívne vzrástol záujem odborníkov o problematiku tvorivosti, čo dokumentuje stúpajúci počet odborných podujatí a publikovaných príspevkov, venovaných analýze podstaty a foriem tvorivosti, jej prejavov a produktov.

V rámci výskumu tvorivosti výskumníci doteraz zamerali svoju pozornosť na jednotlivé aspekty tvorivej činnosti v oblasti vedy, techniky a umenia; pričom dominujúcim tu bol psychologický prístup ku študovaným problémom. Takéto skúmanie je samozrejme nevyhnutné pre všestranné pochopenie fenoménu tvorivosti. V súčasnosti však nadobúda prvoradý význam požiadavka vytvoriť všeobecnú filozofickú teóriu tvorivosti ako nevyhnutnú podmienku pre ďalší rozvoj štúdia tvorivosti v rámci jednotlivých vedných disciplín. Len filozofická teória, ako správne poznamenávajú

autori práce, môže dať odpoveď na kľúčové otázky o podstate a formách tvorivosti, a jej mieste a úlohe v spoločensko-historickom procese a v sociálnom poznaní, o osobitostiach individuálnej tvorivosti a tvorivej činnosti. Máš pri budovaní komunistickej spoločnosti v podmienkach slobodného a harmonického vývinu človeka ako subjektu tvorivej činnosti. Z toho hľadiska možno pozitívne hodnotiť prácu kolektívu sovietskych autorov, ktorá predstavuje vklad do filozofického rozpracovania problémov tvorivosti, do oblasti, na ktorú sa zatiaľ orientuje len málo prác. Recenzovaný zborník obsahuje trinásť štúdií, odlišných čo do charakteru i tematiky, ale zjednotených spoločným úmyslom. Všetky sa riadia dialektickomaterialistickým princípom jednoty poznania a praxe. Autori venujú pozornosť aktuálnym problémom tvorivosti v sociálnom poznaní, riešia otázky podstaty tvorivosti v relácii s materiálno-praktickou činnosťou, vzájomných vzťahov tvorivosti a odrazu.

V úvodnom príspevku A. M. Koršunov analyzuje vzťah tvorivosti a poznania. Vychádzajúc z charakteris-